

Ә. Ешім, 3-курс

*Ғылыми жетекші — Н. Т. Саханова, қылмыстық процесс кафедрасының доценті, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі
(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)*

АЛҚА БИЛЕР: БИЛІК ПЕН ХАЛЫҚ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Қазақстан Республикасы Президенті Н. Ә. Назарбаев өзінің «Бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» атты Жоспарында сот жүйесін реформалау мәселесіне тағы да тоқталдыⁱ. Себебі, сот билігі еліміздегі бір билік тармағы болып есептелінеді. Олар заңдылықтың сақталуының, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуінің негізгі кепілі болып табылды.

Алқа билердің қатысуымен сот ісін жүргізудің мақсаты — қоғамдағы азаматтардың құқықтарын қорғау ісіне қатысу, шешім шығаруда ұтымды да, тиімді жолдарын қарастыру және пайдалану, сот төрелігінде әділ үкім шығаруға атсалысу, азаматтардың мүдделерін заңсыз әрекеттерден қорғау болып табылады. Халық өкілдері атынан қатысатын алқа билер институты адамдардың құқығы мен бостандығын және заңды мүдделерін заңсыз әрекеттерден қорғайды. Сонымен қатар қоғамдағы құқық қорғау қатынастарын реттеу, осы институтты тиімді пайдалану жолдарын қарастыру, сот билігінде әділ шешім шығаруға атсалысу мәселелерін көздейді.

Бұл тақырыптың маңыздылығы Қазақстан Республикасындағы қазіргі уақытта қоғамдық құрылыстың қайта орнатылуы құқықтық жүйеге терең өзгерістер енгізді. Осы қайта құру саласындағы ең маңызды бағыт — өзіне сот жүйесін және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын жатқызатын сот реформасы. Сот реформасының ең маңызды бағыттарының бірі болып Қазақстанға алқа билердің қатысуымен сот ісін жүргізу болып саналады. Мен осы жұмысты орындағанда алдыма келесі мақсаттарды қойдым: алқа билер сотының жетістігі мен кемшіліктерін анықтау. Алқа билер сотында мен екі түрлі кемшілік көріп отырмын — ол салыстырмалы тиімсіздік, алқа билердің қатысуымен тым қымбат процестер, ұзақ, созылмалы, не болмаса ол алқа билердің, яғни тәжірибесі жоқ судьялар тобының қылмыстық істер бойынша қажетті шешімдер қабылдау қабілеттіліктеріне күмән туғызатын кемшіліктер. Алқа билер коллегиясы бір-бірін танымайтын қысқа мерзімге жасанды түрде құрылады. Осы топтың мақсаты — нақты бір қылмыстық іс бойынша әлеуметтік әділетті және моральді мінсіз шешімді қабылдау, бірақ шешімнің ұжымдық өнімі, көбінесе қоғам және жеке тұлғалардың қысымымен, жоғары моральдік жауапкершілік жағдайында қабылданады. Осындай жағдайларда алқа билер қызметінің бір маңызды факторы — жеке өз пікірін айту қабілеттілігі болып табылады. Алқа билігіне үміткер азаматтың біліктілігін ешкім анықтамайдыⁱⁱ.

Менің ойымша, мұндай институт сот қателіктерін жою проблемаларын шешпейді, керісінше, ұшықтырады. Қазіргі кезде қылмыстық сот өндірісінде көптеген қылмыстық істерді дәлелдеу өте қиын (мысалы, экономикалық қылмыстар), ол құқық саласындағы арнайы білімнен басқа құқық қолдану қызметінің тәжірибесін талап етеді. Ал алқа билер мұндай мәселені айыра алмайды, сондықтан олардың шешімі дұрыс бола алмайды. Қазақстан бұл мәселеге өзге елден айна қатесіз көшіріп алғаннан гөрі өз жолын таңдаған

дұрыс болар еді. Алқа билерге айыпталушының кінәсі дәлелденген, күннің өзінде ақтау құқығын беру орынды ма? Бұл түзелмейтін қателікке ұрындыратын алғышартқа айналмасына ешкім кепілдік бере алмайды. Мен алқа билер сотына сенемін, бірақ онда да бөтен біреудің тағдырын шешетін болғандықтан қателік мүмкін. Сотта кеткен қателіктер туралы айтылып та, жазылып та тұрады. Оны мен дұрыс деп санаймын себебі кінәсіз адам кінәлі болып шықпауы қажет. Мұндай жағдай қайдан пайда болады? Ол лауазымды азаматтардың басқаларға ықпал ете алатындығы. Ал ешкімге тәуелді емес адамға ықпал етуге болмайды, болса да онайға түсер емес. Негізінен дұрыс шешім қабылданбаса, оның ұзақтылығына, қымбаттылығына да көнуге болады. Әділетті соттарға қарағанда, алқа билер сотының көп артықшылығы бар. Ол алқа билердің көп мүшелігі, бостандығы, объективтілігі және процестің үлкен жарыстылығы. Сонымен қатар, ол әртүрлі органдар мен жеке тұлғаларға судьяның тәуелсіздігіне кепілін береді, халықтың сотқа деген сенімін арттырады, оның бейтараптылығын көрсетеді, істің жағдайын тиянақты зерттеуіне бейімделеді, сот процесінің жарыстығын ынталандырады, сол арқылы дұрыс шешім қабылдауды қамтамасыз етедіⁱⁱⁱ.

Қоғамның бір ауыр дерті саналатын қылмыстық істерді қарауда жұмыс жасап отырған алқа билер соты. Тек олар кеңес заманындағы халық заседательдері секілді сотқа формальды түрде қатынасып, немқұрайлы бағыт ұстанбай, белсенді позиция ұстанса, адамдардың тағдырына әділдік пен заңдылық тұрғысынан шынайы араласса деймін. Осы сияқты әу баста алқа билер құрамы жасақталарда оған енгізілетін үміткерлерге де көзі қарақты, белсенді өмірлік ұстанымы бар азаматтар іріктелетіндей биік талап пен талғам тұрғысынан қарап сондай саясат ұстансақ дұрыс болар еді. Сондай-ақ, алқа билікке ұсынылғанда азаматтардың ұлтына, нәсіліне, тілі мен діни наным-сеніміне, шығу тегіне, әлеуметтік және әділеттік жағдайы мен мүмкіндігіне қарамайтындығы айтылған. Бұл заңның демократиялық сипатының көрінісі. Біздің еліміз қабылдаған үлгі бойынша істі екі судьядан және тоғыз алқа биден тұратын, барлығы он бір адамнан құрамы қарайды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы ҚК-нің және Қазақстан Республикасы ҚПК-не бірқатар толықтырулар мен өзгерістер енгізілді.

«Көш жүре түзеледі» демекші, бұл заман талабына қарай әлі де толықтырылып, түзетіліп шығар деп ойлаймын.

ⁱ Қазақстан Республикасы Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» атты Жоспары // www.akorda.kz

ⁱⁱ Нәрікбаев М. С. Сот билігі даралана бермек // Заң. 1994. 16 қараша.

ⁱⁱⁱ Сәбікенов С. Н. Сот жүйелері // Заң және заман. — 2001. — № 1—2.